

ZAMBOR, Ján: TVAROVANIE BÁSNE, TVAROVANIE ZMYSLU. Bratislava : VEDA, 2010. 260 s.

Základná os Zamborovho výskumu sa už pred dvoma desaťročiami ustálila na dvoch veľkých, vnútorne štruktúrovaných okruhoch: na literárnohistorickej reflexii slovenskej básnickej tvorby dvadsiateho storočia a na prekladoch hispánskej a ruskej poézie. Monografia *Tvarovanie básne, tvarovanie zmyslu*, ktorá je v poradí piatou autorovou zbierkou štúdií a literárnovedných statí neprináša z tohto ohľadu žiadne prekvapenie. Obidva okruhy sú v monografii dominantne zastúpené, no popri tom autor dopracoval do uceleného a samostatného oddielu aj ďalšie dve témy: tou prvou je teoretická kapitola o básnickej metafore a druhou veľkou témou je teoretické rozpracovanie procesu básnického prekladu, ktorú autor zaradil na koniec monografie. Celkovo nám tak prekladateľ, literárny vedec, básnik a editor Ján Zambor predkladá štyri tematické „reflexie“ (označenie J. Zambora), ktoré dôverne nadväzujú na autorove predchádzajúce literárnovedné knižné publikácie posledných pätnástich rokov: *Báseň a ticho s podtitulom O poézii slovenských, ruských a španielskych básnikov* (1997), *Preklad ako umenie* (2000) a *Interpretácia a poetika*, ktorá má podtitul *O poézii slovenských básnikov 20. storočia* (2005).

Zambor je príkladom vedca, ktorý dôsledne pracuje induktívnou metódou, začínajúc vždy od konkrétnych príkladov. Prípadné syntézy a sumarizácie témy bývajú dôsledkom dlhodobého pozorovania niektorých javov, pri ktorých kvantitatívne reprezentatívny rozsah dovoľuje zmysluplné zovšeobecnenie (takýto charakter majú prvá, štvrtá a čiastočne aj tretia kapitola tejto monografie o tvarovaní básnického textu). Smerovanie výskumu od konkrétneho textu ovplyvňuje prístup k umeleckej literatúre v celej šírke – ťažiskom a cieľom J. Zambora je interpretácia, a to na dvoch úrovniach. Na úrovni vlastnej interpretácie a na úrovni poetiky, ktorá je de facto interpretáciou formy. Nie je vôbec náhodou, že oba pojmy – interpretácia a poetika – sa objavujú v názvoch a podnázvoch štúdií či monografií (ako v prípade monografie z roku 2005) a „ukrývajú“ sa aj v názve tejto monografie za slová „zmysel“ a „tvarovanie“, pričom sa nezabúda na ich vzájomne podmienený vzťah.

S konkrétnosťou súvisí aj výber literárnych diel, kde sa autor prejavuje ako egoistický čitateľ, siahajúci iba po tých dielach, ku ktorým má viac než len profesionálny vzťah. Pre recipientov Zamborových literárnovedných výstupov to však vôbec nie je zlá správa prinajmenšom z dvoch dôvodov. Prvý spočíva v tom, že ponúkané reflexie prešli dlhodobým, až barthesovskou „rozkošou“ prežitým čítaním a interpretovaním, zaručujúcim autorovu dôslednosť. A ten druhý dôvod je, že Zamborovi sa „páčia“ kľúčoví básnici slovenskej (M. Válek, M. Rúfus, J. Stacho, J. Mihalkovič...) aj neslovenskej (G. Ajgi, F. G. Lorca, J. L. Borges...) literatúry.

Väčšina štúdií a statí monografie vychádza alebo smeruje k poetike básnického textu; tú môžeme označiť aj za kľúčový termín celého Zamborovho výskumu. Poetika je „modom vivendi“, priestorom, kde sa stretáva čitateľ, prekladateľ a interpretátor s autorom; je materializáciou čohosi duchovného, inšpirovaného, (zriedkavejšie) metafyzického a ako „literárna fyzika“ vytvára vedecky objektivizovateľné vzťahy a súvislosti. Zamborov prednostný záujem o poetiku má opäť praktické pozadie – bez jej dôkladných

znalostí nie je možné dosiahnuť dva ciele, ktoré stoja u tohto umelca a vedca na najvyšších stupienkoch. Poetika poskytuje mimoriadnu pomoc pri čítaní a interpretácii básnického textu a bez znalostí o poetike je nemysliteľné prekladať básnické texty, keďže tu vstupujú do hry dokonca dva poetické systémy (originálu a prekladu).

Vlastnú zaujatosť poetikou si koniec koncov všimol aj samotný autor, ktorý pri kompetenciách prekladateľa píše: „*Hovoril som o poetike. Vynára sa otázka, či ju neprečenujem. Poetika je v básnickom preklade dôležitá, ale nie je dobré, keď sa dostane nad báseň, má byť v jej službách*“ (s. 206). Aj napriek dôležitosti poetiky (a tu chceme vziať autorovu pochybnosť aj mimo preklad básnických textov) je J. Zambor dostatočne kritický a flexibilný a „nepretláča“ aspekt poetiky nasilu, hoci ako aktívny básnik a prekladateľ má o poetike vedomosti, ku ktorým sa nepíšuci literárni vedci približujú iba z pozície domnienok či dedukcie.

Poetika sa však mohla stať východiskovou platformou monografie aj kvôli heterogénemu charakteru tejto knihy. Všetky štyri oddiely monografie sú relatívne uzavreté a majú nielen vlastný materiál (tematický okruh), ale aj osobitnú metodiku, iné zacielenie a potenciálne iného príjemcu. I keď sa oddiely týkajú básnických textov 20. storočia, s presahmi ku kritike (stať o A. Baginovi) a esejistike (básnik a pedagóg F. Andraščík), ešte stále je vnútorná diferencovanosť značná. Kým úvodný oddiel O básnickej metafore, o jej druhoch je najteoretickejší, je zároveň aj najuniverzálnejší a má potenciál zaujať všetkých, dokonca aj odborníkov a záujemcov semiotiky mimo oblasti poézie a literatúry. Postupne, k záveru monografie, sa témy špecifikujú a na záver ostáva pomerne exkluzívny oddiel o teórii básnického textu, ktorý sa ešte ďalej konkretizuje na preklade hispankej poézie, menovite F. G. Lorcu.

Tvarovanie básne, tvarovanie zmyslu obsahuje vlastne štyri kratšie monografie. Prvá časť o metafore vznikala ako súčasť výskumu používania teoretickej terminológie, ktorá aj napriek svojej ústrednosti (metaforický princíp ako základ zobrazovania v umení a v poézii zvlášť) nemá ustálený spôsob pomenovávania ani dopracované vnútorné členenie. J. Zambor túto časť pripravil ako prehľad možných kategórií (napr. zmyslová metafora, metafora a jej auditívne, slovotvorné či gramatické vlastnosti a využitia, hranice metafory voči metonymii, symbolu atď.) a nosnosť tejto teoretickej bázy dôsledne aplikuje v nasledujúcich oddieloch monografie. Autor svoj náčrt neabsolutizuje, pripúšťa „otvorenosť taxonómie“ a predpovedá, že sa k tomuto návrhu budú pridávať ďalšie kategórie a vnútorné členenia. Všetko v mene zvýšenia „kompetencie autora a príjemcu“.

Jednotlivé oddiely monografie J. Zambora sú vyrovnané a niet im čo vyčítať. Metodologická a terminologická presnosť a práca s poéziou a poetikou z niekoľkých uhlov (ako čitateľ, interpretátor, básnik a prekladateľ), ktorá vedie k intímnej znalosti básnického diela (vo všeobecnosti aj v konkrétnych príkladoch), sa stali základom výborných štúdií a literárnovedných statí. Aj keď sú jednotlivé časti monografie vyrovnané, najväčšiu odozvu môžu vyvolať interpretácie textov ústredných básnických osobností dvadsiateho storočia M. Válka, J. Mihalkoviča, J. Stacha a M. Rúfusa, čo je nepochybne dané predovšetkým početnosťou recipientov.

K úspešnej interpretácii týchto básnikov už nestačí iba detailne poznať mechanizmus poetiky, hoci jej znalosť je dobrou pomôckou. Zambor sa pri interpretácii zachováva

presne v intenciách odporúčania, ktoré svojho času dal čitateľom poézie M. Červenka v knihe *Jak číst poezii* (1969, s. 12): „Moderní poezie předpokládá čtenáře s jasnou hlavou a silnou fantazií, který bude s to dotvořit si podněty textu a rozpoznat básníkův záměr v jeho určitosti.“ Zambor však texty nechce iba čítať, ale aj interpretovať, čiže posunúť sa k inej, analyticko-exegetickej aktivite, a tak k Červenkom akcentovaným črtám pridáva aj množstvo literárnohistorických súvislostí či nezriedka až súkromných informácií. Napr. pri interpretácii Váľkovej básne poukazuje na súvislosť s Váľkovým prekladáním Voznesenského, ktorého „nezáväznosť a pritom vážnosť“ (por. s. 67) sa ako tonalita preniesla aj do interpretovanej Váľkovej básne *Len tak*.

V slovenskej kritike i vede sme sa už dočkali viacero dobrých interpretácií M. Váľka, k čomu nepochybne prispieva analytický ráz Váľkovej poézie (podobne ako u staršieho Novomeského), ktorá priamo ponúka interpretujúcemu nástroje na výklad. Zamborove interpretácie sú aj napriek tomu obohacujúce a nie je to dané len pretrvávajúcimi deficitom kvalitných analýz slovenskej literatúry. Ešte väčšmi vynikajú interpretácie dvoch konkretistov – J. Stacha a J. Mihalkoviča, ktorých poézia je postavená na úplne odlišnom základe. Priznám sa, že som bol veľmi zvedavý, ako sa k tejto poézii postaví interpretátor Zambor, pretože analytická interpretácia, ktorú si možno dovoliť pri Váľkovi, je pri Stachovi a najmä Mihalkovičovi neúčinná. Navyše sme sa doteraz mohli pri interpretácii konkretistov stretnúť skôr s interpretačným pesimizmom než so skutočným nájdením adekvátneho kľúča na výklad.

Zambor mení spôsob interpretácie a výsledok je výborný. Mihalkovičova poézia konkrétnej pamäti sa často do veršov zaznamenáva cez kontextovú a referenčnú elipsu, ktorá si vyžaduje doplnenie; rovnaký informačný deficit však vyvoláva súkromný a rodinný charakter zdrojov Mihalkovičovej poézie. Kľúč k úspechu, tak ako to naznačuje aj J. Zambor, je v hermeneutickej metóde rekonštrukcie: v spracovaní celku, z ktorého sa dajú doplniť jednotlivosti, v zozbieraní detailov o autorovi, a to už nielen cez poéziu, ale aj cez ostatné písomné dokumenty, či v prípade núdze aj z osobného styku. Sú poetiky a poézie, kde takejto „súkromnosti“ netreba, a takých je väčšina, ale jestvuje kategória poézie, kde neznalosť životného kontextu vedie buď k dezinterpretácii, alebo k neporozumeniu vôbec. U nás si tento prístup vyžaduje poézia M. Haľamovej či raného M. Rúfusa, zo zahraničných autorov som to ako podmienku vnímal v tvorbe S. Heaneyho zo šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov.

Mihalkovičova eliptická poézia už má aj svoje metaforické prirovnanie – k mozaike; je jej naklonený aj J. Mihalkovič či Š. Strážay, ktorý, ako J. Zambor podotýka, túto metaforickú vizualizáciu uviedol ako prvý. Zambor tento obraz rozvíja ďalej vedeckým jazykom: „Inkoherentná stavebnosť vcelku nevedie – v tom sa s niektorými kritikmi zo šesťdesiatych rokov rozchádzam – k dojmu neúnosnej rozbiehavosti či rozpadu básne, hoci divergentnosť je niekedy odvážna. Autorova báseň je integrálna autorským postojom, svojou celkovou pocityvosťou či celkovým zmyslom. Básnik sa prostredníctvom fragmentárnosti (úryvkovosti, zlomkovitosti) dobýja ku komplexnosti, k plnosti, k celistvosti“ (s. 88).

Príklad interpretácie poézie J. Mihalkoviča dobre dokumentuje aj Zamborov prístup k metodike interpretácie poézie. Cieľom Zamborovej interpretácie je dialóg s autorom,

a to ide najlepšie hermeneutickou „cestou“, od ktorej sa v 20. storočí do značnej miery ustupuje, pretože sa oslabil pozícia autora, rozchýbali sa hranice subjektu či presnejšie všetkých participujúcich subjektov, zlegitimizoval sa pragmatický princíp „úžitkovosti“ textu. Hermeneutická metóda do značnej miery stráca opodstatnenie, keď je autor slabý aj inak ako „ontologicky“, teda keď texty nedosahujú vysokú úroveň, alebo si to nevyžaduje poetika diela. Hermeneutická rekonštrukcia sa však mimoriadne hodí k autorom, ktorých si J. Zambor vybral; je k dispozícii dostatok zdrojov na odvážnu cestu skladania mozaiky a autori sa osvedčili ako skutočné umelecké osobnosti – dialóg s nimi je aj naďalej zmysluplný a obohacujúci.

Prínosom pre slovenskú literárnu vedu a výskum svetovej literatúry sú aj ďalšie Zamborove „reflexie“, i keď pri nich sa už znižuje moja posudzovateľská kompetencia recenzenta. Môžem však aspoň potvrdiť pozitívny efekt aj týchto Zamborových zistení o Skácelovi (bez ktorého by bolo ťažké predstaviť si poéziu napr. J. Buzássyho alebo V. Kondróta), o španielskom baroku (pomocou ktorého nanovo môžeme vnímať nielen katolícku modernu, ale aj J. Stacha) či o Borgesovi (ktorého poéziou rád študentom dokazujem, že sa dá na seba pozeráť ako na kohosi iného). Mimoriadne cenná je aj záverečná teoreticko-exemplifikačná kapitola o povahe a procese básnického prekladu, ktorá by mala zmysel aj ako samostatné skriptum pre záujemcov básnického prekladu. Je dostatočne elementárna a nechýba jej prepojenie teoretických východísk a praktických skúseností.

Zamborova piata monografia *Tvarovanie básne, tvarovanie zmyslu* účelovo spája odborné štúdie, literárnovedné a redakčné state (doslovy a príležitostné referáty) za dlhšie časové obdobie. Je to však jediná účelovosť, ktorú knihe možno dokázať – a navyše ju vôbec nemusíme vnímať negatívne. Jej dôsledkom je, že namiesto štyroch brožovaných monografií, dostávame súborné vydanie o poetike a poézii slovenských, hispánskych a ruských autorov s teoretickými presahmi k tropike a procesu básnického prekladu. V krátkom časovom slede sa Zamborovou monografiou slovenská literárna veda obohatila o ďalšiu vedeckú syntézu a spolu s knihami F. Matejova *Fragmenty* a V. Mikulu *Démon súhlasu i nesúhlasu* tvorí špičku súčasného vedeckého reflektovania umeleckej literatúry na Slovensku.

Ján Gavura

Mgr. et Mgr. Ján Gavura, PhD.
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
ul. 17. novembra č. 1
080 01 Prešov
SR
e-mail: gag@nextra.sk